

ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜ İÇİN ÇEVRE YÖNETİMİNDE EN UYGUN ÖLÇEĞİN YEREL, BÖLGESEL, ULUSAL VE KÜRESEL ÖLÇEKLERDE DEĞERLENDİRİLMESİ**Murat YAMAN**

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, myaman@politics.ankara.edu.tr

Özer ÖZÇELİK

Arş. Gör., Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ozerozcelik@dumlupinar.edu.tr

ÖZET

İnsanların topluluk olarak yaşamaya başlamalarıyla birlikte yönetiminde başladığını biliyoruz. Yönetimi, görünürde bir kişinin, bir grubun ya da bir azınlığın çoğunluk üzerindeki idare etme eylemi olarak tanımlayabiliriz. Toplumsal yaşamın karmaşıklığı insanın insanı yönetme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu, beraberinde çeşitli düzeylerde örgütlenmeleri getirmiştir. En küçük ölçekten en büyük ölçeğe kadar yönetim birimleri oluşturulmuştur. Bu çalışma ile çevre sorunlarının çözümü için çevre yönetiminde en uygun ölçeğin yerel mi, bölgesel mi, ulusal mı ve küresel mi olduğu araştırılmıştır. Bu çalışmayla çevre sorunlarının çözümü için en uygun ölçeğin olmadığı, çevre yönetiminin farklı ölçeklerde sağlanması, ölçekler arası işbirliğinin olması gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Sorunları, Yerel Ölçek, Ulusal Ölçek, Küresel Ölçek**AN EXAMINATION OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT SYSTEM MEASURES ON LOCAL, REGIONAL AND GLOBAL LEVEL****ABSTRACT**

We know that the sooner human beings start to live in communities the sooner management emerges. We can define management as an act of minority towards majority. The complexity of social life necessitates management of people by the people. This complexity also requires organization on different levels from the smallest segment to the largest segment. With this study we aimed to determine the most appropriate measures in order to cope with environmental problems. However we conclude that there is no one best measures and thus different measures need to be developed at local, regional and global level and there should be coordination between those measure levels.

Key Words: Environment, Environmental Issues, Local Scale, National Scale, Global Scale

GİRİŞ

İnsanların topluluk olarak yaşamaya başlamalarıyla birlikte yönetim anlayışının ortaya çıktığı bilinmektedir. Yönetimi, görünürde bir kişinin, bir grubun ya da bir azınlığın çoğunluk üzerindeki idare etme eylemi olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal yaşamın karmaşıklığı insanın insanı yönetme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu, beraberinde çeşitli düzeylerde örgütlenmeleri getirmiştir. En küçük ölçekten en büyük ölçeğe kadar yönetim birimleri oluşturulmuştur.

“İnsanlar neden yönetme ve yönetilme ihtiyacı duyarlar?” sorusunun cevabından hareketle esas inceleyecek ve cevabı aranacak sorular: “İnsanlar neden çevreyi yönetme gereği duyarlar ve bunu nasıl yaparlar?” olacaktır. Çevre yönetimindeki örgütlenmeler, ölçekler nelerdir ve çevre yönetimi için en uygun ölçek hangisidir?” sorularına yanıt aranacaktır.

TANIM VE AMAÇ

Çevre kavramı, kolay ve anlaşılabilir olsa da, içeriğine bakıldığında, kapsam ve sınırlarını çizmenin güç olduğu görülmektedir. Çevre, “insan etkinlikleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzunca bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır.”(Keleş, Hamamcı ve Çoban 2009: 50-51). Çevre kavramının günlük kullanıma girişi, çevre sorunlarının dünya gündemine gelişiyle eş zamanlıdır. Çevre sorunlarının ulaştığı olumsuz boyutlar 1970’lerden sonra fark edilmiş ve bunun için biri dizi rapor yayınlanmış, uluslararası örgütlerce konu ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Ancak, çevre sorunlarının niteliği ve çözümü, ciddi önlemler almayı, politikalar oluşturmayı ve uygulamayı gerektirmektedir. Bu nedenle çevre yönetimi anlayışı bir yönetim alt dalı olarak geliştirilmiştir. Batı dillerinde çok sık kullanılan, çevre yönetimi kavramı ile,“ tüm canlıların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamaları, doğal kaynakların korunması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla gerek kamusal gerekse özel sektörde elverişli bir iletişim, planlama, eşgüdüm ve denetim sistemini oluşturulması ve sistemi çalıştıracak bir örgütün kurulması olarak ifade edilmiştir.”(Keleş, Hamamcı ve Çoban 2009: 485) Çevre yönetimi sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesine, çevre ve ekonomi arasındaki dengenin kurulmasına, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamaya hizmet eden bir kavram olmuştur (Keleş ve Ertan, 2002: 255).

Çevre yönetiminin amaçlarının gerçekleştirilmesi yönetimin etkinliğine bağlıdır. Etkinliği sağlayabilmek içinde çeşitli ölçekler belirlenmiştir. Bunlar yerel, bölgesel, ulusal ve küresel ölçeklerdir. Yönetimin başarılı olabilmesi belirlenen ölçeklerin uygunluğuyla orantılıdır. Her bir ölçeği tek tek ele alıp incelemek daha sonra aralarındaki ilişkiyi anlamaya çalışıp değerlendirmeyi bu şekilde yapmak gerekir.

YEREL ÖLÇEKTE ÇEVRE YÖNETİMİ

Çevre sorunlarının yerel odaklı olmaları ve nitelikleri gereği yayılmaları, evrensel hale gelmeleri, çevre yönetiminin en küçük ölçekten başlayarak, giderek büyüyen düzeylerde yapılanmasını gerektirmektedir. Çevre yönetiminin değişik ölçeklerde yapılandırılmasının yanında yerel yönetimlerin özellikle belediyelerin bu yapılanmada önemli bir yeri söz konusudur. Belediyeler yerel düzeydeki çevre sorunlarının çözülerek, sorunun kaynağında önlenmesiyle üst düzeye yayılmasının önüne geçebilmektedirler (Şengül, 1999: 92-93).

Çevre sorunlarının birincil özelliği, yaşandığı çevreye özgü olmasıdır. Bundan dolayı çevre yönetiminin yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluk alanına girmesi gerekir (Yerel Yön. Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001: 151) . Ülkemizde belediyeleri çevre korumada sorumlu kılan nedenler arasında, il özel yönetimleri ve köy yönetimlerine oranla daha çok yetki ve akçal olanağa sahip olmaları gelmektedir. Yerel yaşama en yakın, demokratik ve toplumsal yaşam örgütü niteliğinde olmaları, belediyelere yerel düzeyde çevre yönetimini biçimlendirme olanağı tanınmaktadır. Belediyeler çevre yöneticisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Kent planlama kararlarıyla, altyapı ve kentsel hizmetlerle çevreyi doğrudan etkileyebilmektedirler. Belediyeler hizmetlerini gerçekleştirirken çevre varlıklarını kullanır ve kullandırır. Çevresel değerlerin kullanımında oldukça geniş yetkileri olduğu gibi koruma, iyileştirme ve yeniden üretme alanında da görevleri vardır. Çevreyi koruyucu kurallar koyup denetim yapabilirler. Kentsel atıklar doğrudan belediyelerin sorumluluk alanına girdiğinden, bu konuda önemli işlevler gerçekleştirebilirler. Sınırları içerisindeki etkinlikler sırasında çevresel varlıkların çevreye zarar verecek şekilde kullanılmasını önleyebilirler. Çevrenin korunması, estetik görünümü açısından belediyelere emir ve yasak koyma, uymayanlara yaptırım uygulama yetkisi tanınmıştır (Şengül, 1999: 93-100).

Çevre yönetiminin yerel ölçekte gerçekleştirilebilmesi için pek çok neden gerekçe olarak gösterilebilir. Çevre sorunları büyüyerek evrensel nitelik taşısa bile sorunlar belli bir yerde belli bir bölgede ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Çernobil kazası geniş bir bölgeyi etkilese de belli bir yerleşme noktası olan Çernobil’de çıkmıştır. Bu nedenle çevre sorunları çıkışında yerellik niteliği ağırlık taşımaktadır. Çevre için büyük yıkım olan bu kazadan yola çıkıldığında, önleyici politikalar gereği çevre sorunları çıkmadan kaynağında çözülmesi gerekmektedir. Bunun içinde genel düzeyde tedbirler almak gerekir (Geray, 1998: 57).

BÖLGESEL ÖLÇEKTE ÇEVRE YÖNETİMİ

Çevre yönetiminde, çevre sorunlarına bölgesel bir boyut kazandırmak için su havzaları esas alınıp “havza yönetimi” anlayışı benimsenmiştir. Ancak, çevre sorunlarının havza boyutunda ele alınması söz konusu sorunların artık çözümünde yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun neticesinde ilerleyen yıllarda yeni bölgesel yaklaşımlar geliştirilmiştir. “Bölgesel gelişme politikalarında, çevresel kaynakların, ekonomik koşulların ve toplumsal dinamiklerin birlikte bir bütün olarak değerlendirilme ihtiyacı giderek öne çıkmış ve üst sınırların

ekolojik olarak dikkate alınmasıyla birlikte sürdürülebilir kalkınma ölçeğinin “bölgeselliği” de kanıtlanmıştır”(Yaşamış, 1993: 49).

Su havzalarının, özel çevre koruma alanlarının, ekosistem, sulak alanların, ormanların korunması, tehlikeli atıkların bertarafı, göç, hava ve su kirliliği bölgesel ölçekte çözüm gerektiren konulardır. Bunlar gibi bazı çevre sorunları bölgesel nitelik taşımaktadır. Alınması gereken önlemler ile oluşturulacak politikalar ancak bölgesel araştırmalarla mümkün olacaktır.

Bölgearası gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması, kentlere yönelik göçün daha alt kademe merkezlere de yönlendirilerek, kalkınma hedefleri çerçevesinde kentlerde çevre ve mekân kalitesinin korunması için bölgesel planlarının hazırlanması önem arz etmektedir. Kalkınma planlarının öngördüğü şekilde çevre sorunları konusunda bölgesel işbirliğine gitmek kaçınılmazdır. Örneğin, İstanbul’un su kaynaklarının korunmasına yönelik bir çalışma sadece İstanbul’la sınırlı tutulamaz. Bu çalışmada İstanbul’un su ihtiyacının karşılandığı civar illerde değerlendirilecektir. Herhangi bir akarsuyun kirliliği ile ilgili bir çalışma akarsuyun geçtiği tüm illeri kapsayacaktır. Bu nedenle çevresel değerlerin yayılmacı özelliği, bölgesel uygulamaları ve örgütlenmeleri gerekli kılmaktadır(Gökdayı, 1997: 228). Nitekim bölgesel çevre sorunlarını çözmek amacıyla da bölgesel çevre örgütlenmeleri oluşturulmuştur.

Bir başka örnek, Akdeniz Eylem Planı, Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi denizlere kıyıları olan ülkelerce bölgesel bir işbirliğini öngörmektedir. Doğu Asya Bölgesi, Güney Doğu Pasifik Kıyı Alanlar, Aden Körfezi ve Kızıl Deniz, Doğu Afrika Bölgesi bölgesel denizler programlarından bazılarıdır (Keleş ve Ertan, 2002: 209-211). Çevre sorunlarının belirli bölgelerde gerçekleşmesi ve o bölgedeki yaşamı ve insanları etkilemesi çevre yönetiminin bölgesel ölçeğini de zorunlu kılmıştır.

ULUSAL ÖLÇEKTE ÇEVRE YÖNETİMİ

Ulusal çevre politikalarının hedefleri, “insanlara sağlıklı ve insan haysiyet ve onuruna yaraşır bir çevrede yaşama güvencesi vermek hava, su, toprak ile bitki ve hayvan varlıklarını insanların zarar verici eylemlerinden korumak ve yine insan eylemleri sonucu ortaya çıkan zararları gidermek biçiminde belirlenmektedir (Kaplan, 2003: 130).

Çevre sorunlarının ulusal ölçekte ele alınması, sorunun yaşandığı ülkede, o ülkenin yönetim birimlerince çözümün sağlanmasını ifade etmektedir. Çevre sorunları ulusal düzeyde ele alındığında her ülke kendi sınırları içindeki sorunlarla ilgilenmektedir. Çevre problemleri bir nevi ulusallaştırılarak ve sorunların çözümü ulusal düzeyde gerçekleştirilmektedir.

Merkezi yönetim tarafından çevreye ilişkin konularda, geri dönüşümün özendirilmesi, alternatif enerji politikalarının izlenmesi, planlamada koruma politikalarına ağırlık verilmesi, çevre eğitimi politikalarının yaygınlaştırılması, çevre araştırma ve teknolojilerinin desteklenmesi gibi merkezi politikalar oluşturulmaktadır (Gökdayı, 1997: 220-227).

Çevre politikalarının uygulanabilmesi için yasal düzenlemelere, cezai ve hukuki yaptırımlara, ekonomik teşviklere ihtiyaç duyulmaktadır. Çevre yönetiminin koordineli bir şekilde sağlanması için ulusal ölçekte bir örgütlenme gerekmektedir. Nitekim birçok dünya devleti, çevre yönetimi alanında kimi bakanlık düzeyinde kimide merkezi bir kuruluş statüsüyle bir takım örgütlenmelere gitmektedir (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009: 485).

Ülkeler arasında yapılan araştırmalar, çevre ile ilgili yasal düzenlemelerini erken yapan ülkelerin çevre politikalarında başarılı olduklarını göstermiştir. Ulusal çevre politikalarının başarılı olmasında diğer bir koşul ise devletin toplumsal refah devleti niteliği taşımasıdır (Kaplan, 2003: 132-134).

Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi, ekolojik dengenin ve kaynakların korunması, küresel çevre politikalarının ulusal alana uyarlanması, ülke çapında çevre politikalarının oluşturulması ve uygulanması ulusal ölçekte geliştirilebilecek başarıya bağlıdır. Bu şekilde ulusal çevre politikaları uluslar arası çevre politikalarını da yönlendirme şansına sahip olmaktadır (Kaplan, 2003: 132).

KÜRESEL ÖLÇEKTE ÇEVRE YÖNETİMİ

OECD'nin 1973 yılında yaptığı bir tanıma göre, sınır ötesi çevre zararı; "bir ülke sınırları içinde ortaya çıkan emisyonların başka bir ülkeye doğal yollarla taşınmasıdır"(Kaplan, 2003: 36). Örneğin; Batı Avrupa'da Ren Nehri'ndeki kirlilik İsviçre, Hollanda, Fransa ve Almanya'yı ilgilendirmektedir. Kuzey Amerika'da ABD ile Kanada'nın ortak kullandığı Büyük Göller, aynı şekilde Akdeniz ve Baltık Denizi de birden çok devletin etki alanına açıktır. Dolayısıyla ortak alanlardaki çevre sorunları birden çok devleti ilgilendirmektedir. Politika alanı olarak çevre, sınır ötesi bağımlılığın ve iç içe geçmişliğin, risklerin paylaşılmasının ve pek çok zararın ortaya çıktığı alanlardır (Kaplan, 2003: 96). Uluslararası alanda ulusal devletlerin sınırları bellidir ancak; ekosistemin sınırları devletlerin çizdiği sınırlarla aynı değildir. Denizler, hava, su, göçmen kuşlar gibi sınır ötesi ekolojik değerler ulusal sınırların ötesine taşınmakta, sorunları uluslararası platformlara taşınmaktadır.

Çevre zararları ortaya çıktığı ülke tarafından taşınmazsa ya da ulusal ölçekli politikalar sınır ötesi kirlilik ve zararların maliyetini karşılayamazsa, zararların kaynağı başka ülkeler içindeyse uluslararası işbirliğine giderek ortak politikalar oluşturulması zorunlu hale gelmiştir. Örneğin; Brezilya Amazon Bölgesi'ne uluslararası nitelik kazandırılmasını önermiştir fakat; Latin Amerika Ülkeleri öneriyi reddetmişler, her ülkenin kendi doğal kaynaklarını serbestçe kullanma hakkının olduğunu belirtmişler. Oysa Amazonlar'da üretilen oksijen ABD'de tüketilmekte ve ABD bunun için bedel ödememekte kendi ürettiğinin fazlasını tüketmektedir. Özellikle ABD ülkeler ozon tabakasının incelmeye, küresel iklim değişikliği ve tropik ormanların tahribi gibi küresel çevre

sorunlarına yol açmaktadır. Dünyanın güney yarım küresindeki aşırı nüfus artışı, yoksulluk, kaynakların bilinçsiz kullanımı da gelişmekte olan diğer ülkelerdeki çevre sorunlarının sebepleri olmaktadır. Bütün bu sebeplerden dolayı tüm dünya ülkelerinin aktif olarak temsil edildiği, küresel ölçekte bir çevre yönetiminin oluşturulması dünya insanların geleceği açısından önemlidir (Kaplan, 2003: 61-109).

Şu anda, Birleşmiş Milletler uluslararası çevre politikalarının belirlenmesinde, uluslararası işbirliğinin ve denetimin sağlanmasında en etkin örgüttür. Birleşmiş Milletler bünyesinde oluşturulan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) çevreyi korumak amacıyla kurulmuştur. Ancak yürütme yetkisinin olmaması ve kaynaklarının sınırlı olması sebebiyle etkin bir rol oynayamamaktadır. (Kaplan, 2003: 138-148).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çevre sorunlarının sınır tanımaması, bireysel düzeyden küresel düzeye hatta uzak uzay düzeyine kadar bir yayılma özelliği göstermektedir. Bu gerekçeyle hem ekosistemler düzeyinde hem de örgütsel açıdan değişik ölçeklerde yönetim birimleri oluşturulmalıdır. Bu birimler yerelden başlayıp bölgesel, ulusal, küresel düzeylerde yapılandırılmalıdır (Şengül, 1999: 92). Çevresel planlama bu şekilde küçük ölçekten büyük ölçeğe doğru bir yapılanma gerektirir. Kendi içindeki basamaklar birbiriyle bağlantılı ve karşılıklı ilişkiler göz önünde bulundurularak kademelenme oluşturmaktadır (Talu, 2004: 50).

Johannesburg Zirvesi'nin hazırlık sürecinde hükümetler, sürdürülebilir kalkınmanın zorluklarına karşı güçlerini birleştirebilmelerini sağlamak amacıyla hazırlıkların ulusal, alt-bölgesel ve bölgesel düzeyden küresel düzeye doğru yapılması konusunda anlaşmışlardır (Ulusal Çevre ve Kalkınma Programı 2002). Ülkelerin işbirliğini gerektiren en önemli sorunlar küresel çevre sorunları olmuştur. Küresel çevre sorunları, tek tek ülkelerin çevre sorunlarından daha büyük ve daha ciddi tehlikelere yol açmaktadır. Bu sorunlarla ulus devlet düzeyinde başa çıkılamaması küresel düzeyde işbirliği içeren bir yönetimi gerektirir. Ancak küresel politikaların da tek başına hiçbir anlamı da yoktur. Ülkelerin merkezi ve yerel politikalarıyla desteklenmelidir. Politikaların ortaya konulmasında yöresel, ülkesel, bölgesel ve küresel tüm boyutların dikkate alınması ve hedeflerin buna göre belirlenmesi gerekmektedir (Gökdayı, 1997: 184-217).

Uluslararası bir kuruluş olan BM, Ulusal Gündem 21 ve Yerel Gündem 21 planlarıyla, çevre yönetiminin ulusal ve yerel ölçekte uygulanmasının, ulusal politikaların başarıya ulaşabilmesinde gerekli ve uluslar arası politikaları ön şart olarak nitelendirmiştir. Küresel ortaklık ve yönetim gibi yaklaşımlarla, BM'nin muhatabı artık sadece merkezi yönetimler değil aynı zamanda yerel yönetimlerde olmuştur (Ulusal Çevre ve Kalkınma Programı, 2002).

Çevresel değerlerin korunması, yerel yönetimlerle merkezi yönetimin işbirliği ile gerçekleştirilebilir. Sadece merkezi düzeyde bir örgütlenme "yönetim verimliliği" ilkesine aykırıdır ve sorunun kaynağına inilememesine neden olmaktadır (Şengül, 1999: 92). Çevre yönetiminde yerel kuruluşlar, uluslararası kuruluşlarla da işbirliği içinde olmalıdır. İşbirliği özellikle çevre konusunda henüz yeterli personel ve teknoloji birikim olmayan

bütçelerinden bu tür yatırımlara yönelik gerekli payları ayıramayan ülke yerel yönetimleri için oldukça önemlidir. Teknik işbirliği alanında, pilot proje uygulamaları, mali kaynak sağlanması ve bilgi alışverişiyle ülkeler sorunun çözümünü daha kolay sağlanabilecektir (Bayramoğlu ve Yıldırım, 1993: 85-87). Ulusal çevre yönetimi planları hazırlanırken uluslararası deneyimlerden yararlanmak gerekir. İlişkilerin küresel bağlamda geliştirildiği günümüz dünyasında ulusal çevre politikalarının da uluslararası ortamda ortaya konmuş stratejilerden bağımsız olması beklemek mümkün değildir.

Çevre konusu çok geniş kapsamlı ve farklı kesimlerce farklı bir şekilde yorumlanmaya müsait bir konu olduğundan tek bir kuruluşa mal ederek çözümleri belirlemek imkansızdır. Bu çevre sorunları hem ulusal hem de uluslar arası alanda yaşanmaktadır. Ulusal alanda çıkar çatışmalarını önleyebilmek için ülke genelinde bütüncül politikalar oluşturulmalı ve hukuka uyumlu hale getirilmelidir. Çevresel standartların geliştirilmesi merkezi yönetim tarafından bu standartlara uyulması belediyelerce gerçekleştirilmelidir (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001: 151). Belediyelerde bu amaçla ulusal ölçekteki yönetimin bir parçası olmalı hem de kendi yönetim sistemlerini oluşturmalıdırlar (Şengül, 1999: 102). Bu şekilde yerel ölçekten başlayan çevre yönetimi ulusal politikalarla ve hukuki yapıyla desteklenmelidir. Üst düzeyde bir eşgüdüm ve karar mekanizması geliştirilmelidir. Ölçek ayrımı yapmaksızın her düzeyde etkin çözüm yolları üretilmelidir (Kaplan,2003:113).

Sonuç olarak, çevre sorunlarının çözümünde tek ve en uygun ölçekten bahsetmek imkânsızdır. Çevre yönetiminin farklı ölçeklerde sağlanması ve ölçekler arası işbirliğinin olması bir zorunluluktur. Çevre sorunların çözümü için her düzeyde etkinlik sağlanmalı ve yasal süreçlere uyulmalıdır. Bu ise kalkınma ve büyüme çabalarında doğa ve çevrenin azami ölçüde korunmasına yönelik titizlik göstermek gerektiğinin ne kadar önemli olacağını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Çevre Bakanlığı (2002), Ulusal Çevre ve Kalkınma Programı, Ankara: Çevre Bakanlığı Yayınları.
- DPT (2001), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Yerel Yönetimler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: DPT Yayınları.
- DPT (2005), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2005 Yılı Programı, Ankara: DPT Yayınları.
- Geray, C. (1998), “Yerel Yönetimler ve Çevre”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 3, s.57–64.
- Gökdayı, İ. (1997), Çevrenin Geleceği Yaklaşımlar ve Politikalar, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayınları.
- Kaplan, A. (2003), Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları, Ankara: Mülkiyeliler Vakfı Yayınları.
- Keleş, R. ve Ertan, B. (2002), Çevre Hukukuna Giriş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban, A. (2009), Çevre Politikası, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Şengül, M. (1999), “Yerel Düzeyde Çevre Yönetimi ve Belediyeler”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 8 Sayı: 3, s. 91–102.
- Talu, N. (2004), TBMM’de Çevre Siyaseti, Ankara: Nobel Yayınları.
- Yaşamış, Demir F., (1993), “Yerel ve Bölgesel Çevre Araştırmaları İçin Bir Yaklaşım”, Çağdaş Yerel

Yönetimler Dergisi, Cilt: 2 Sayı: 5, s. 27–35.

Yıldırım, Bayramoğlu F., (1993), “Çevre ve Yerel Yönetim”, Yerel Yönetimin Geliştirilmesi Programı El Kitapları Dizisi, içinde, Ankara: IULA-EMME Yayını, s. 85–87.